

שירי חנוכה - הדרכה למורי מחוז חיפה לכבוד חג החנוכה, נובמבר תשפ"א

מבוא

כשהתחלתי לשבת ולהכין את המפגש על חנוכה, התקשתי למצוא שירים. מה זאת אומרת? הרי כולנו וודאי נסכים שאין חג שלו יש כל כך הרבה שירים כמו חג החנוכה. נסו למנות רגע בראשכם שירי חנוכה שאתם מכירים ותראו שהרשימה איננה נגמרת: סביבן סב סב סב, נר-לי, מה עוז צור, ימי החנוכה, כד קטן, חנוכה לי יש, נרותי הזעירים, הנרות הללו, באנו חושך לגרש (כולל הכוריאוגרפיה) ועוד רבים וטובים.

אז מדוע, אם כך, התקשתי למצוא שירים למפגש הערב? ובכן, מרבית השירים הנ"ל מוכרים היטב לילדים וסביר להניח שישמחו לשיר אותם יחד איתכם בשיעור המוזיקה בליווי פסנתר או גיטרה, ועל הדרך להעלות את המורל ולהרגיש שוב ביחד אחרי זמן רב שלא הרגישו כך. אך הרגשתי שמרבית השירים הללו אינם מזמינים עבודה מעמיקה בשיעור המוזיקה מעבר לשירת רבים, ושיהיה קשה לעניין את התלמידים בשירים אלו שחלקם לפחות נתפסים אצלם ואצלנו כילדותיים ואף בנאליים.

אז המפגש הערב כמעט ולא יעסוק בשירים מסוג זה, ולא בגלל שהם שירים לא טובים, להיפך! הם שירים מצויינים שתפסו כל כך טוב בתרבות שלנו עד כדי כך שכולנו שרים אותם כבר שנים במסיבות חנוכה, ולא נס ליחם. את המפגש הערב נקדיש לשירים קצת פחות מושרים, שירים המתאימים ללימוד בכיתת המוזיקה לקראת חג החנוכה שיכולים להרחיב לנו את היריעה, לקשר אותנו לתחומים שונים, מוזיקליים וחוץ מוזיקליים, ודרכם להעשיר את עולמנו שלנו כמורים וגם את עולמם של התלמידים.

אבי אבי. מילים: עודד אבישר. לחן: משה וילנסקי.

נתחיל אם אחד השירים היפים שנכתבו במיוחד לחנוכה - "אבי אבי".

- הילדים יאזינו האזנה ראשונית לשיר ויענו על שאלות מנחות: מיהם הדוברים בשיר? על מה הם משוחחים? מהם הנושאים המתקשרים לחנוכה המוצגים בשיר?
- השיר מעניק לנו הזדמנות טובה לשתף את הילדים בכמה מסיפורי ומנהגי החג:
הבית הראשון - "אב שמרד עם חמשת בניו" - הלא הוא סיפורו של מתתיהו החשמונאי שהחל את המרד כנגד היוונים יחד עם חמשת בניו, שהשלישי בהם היה יהודה המכבי, זה שהמשיך להנהיג את המרד לאחר מות אביו.
- **הבית השני** - "עלה הלפיד משדות מודיעין אל משעול הקברים" - הלא הוא סיפורו של מרוץ הלפיד שנוסד בחנוכה בשנת 1944 על ידי תנועת הנוער "המכבי הצעיר", בו יצאו בריצה עם לפיד בוער ממודיעין דרך קברי המכבים וסיימו בתל אביב. "לזרוע כולו שלהבות ואורים" - כלומר שמטרתו לשלהב את הציבור אך גם להזכיר את הנופלים.
- **הבית השלישי** - "בהר, בגיא עובר המשעול, ממרום הגליל עד אילת והים, על שדות גיבורים שנפלו ואינם" - כלומר כל הארץ היא למעשה שדה של גיבורים שנפלו, ואולי מרוץ הלפיד הוא כבר לא רק לזכרם של החשמונאים והמכבים אלא לזכרם של כלל גיבורי ישראל.
- **הבית הרביעי** - כ"ה בכסליו זה היום הראשון של חנוכה (כ"ד בכסליו הוא ערב נר ראשון בביצוע של אסתר עופרים זה מושר כך).
- דו שיח בדקלום בין שני תלמידים, אחד מגלם את הילד/ה ואחד את האב. אפשר להחליף זוג בכל בית.
- שירת מענה בין שתי קבוצות. מומלץ לקחת בחשבון את המנעד הרחב של השיר ולחלק את הקבוצות בהתאם לכך שבחלקי השאלה המנעד גבוה יותר ובחלקי התשובה המנעד נמוך יותר.

הסביבון שלי. מילים: לאה נאור. לחן: מתי כספי

השיר "הסביבון שלי" מביא טקסט נגיש מאוד הכתוב בגובה העיניים של הילדים ואין בו מילים או ביטויים הדורשים פירוש, אך יחד עם זאת, המנגינה שלו היא של מתי כספי, עם כל מה שמשתמע מכך. ניתן להכיר לילדים את השיר באמצעות פעילויות שונות, וסביר להניח שלאחר הכרות עם השיר, הם יוכלו גם לשיר אותו.

- הסביבון בשיר אוהב להסתובב ולרקוד, אך לפעמים אוהב גם לנוח. בואו נאזין לשיר ובכל פעם שיש מנוחה, בכל פעם שיש הפסקה, נמחא כף, נמלא את ההפסקה (הפסקה פעילה).
- הילדים ינגנו בכלי הקשה רק במנוחות של הסביבון (כפי שעשו עם מחיאות הכף).
- הילדים ינועו בחדר על פי השיר ויעצרו בכל פעם שיש מנוחה (אפשר גם לעשות תנועת סיבוב ידיים בישיבה ולעצור אותה בכל פעם שיש מנוחה).
- שירת השיר עם מחיאות הכף בהפסקות.

הבה נרימה. מילים: לוי קפניס. מוזיקה: גיאורג פרידריך הנדל

מילות השיר נכתבו על ידי לוי קפניס בשנת 1936 על פי קטע מתוך האורטוריה "יהודה המכבי" מאת הנדל. לא נספר כאן את כל השתלשלות העניינים של כתיבת האורטוריה עצמה ותרגום השיר, שכן זהו סיפור ארוך שאיננו רלוונטי לילדים. מי שירצה לקרוא, יוכל למצוא את הסיפור כאן:

<https://www.gavisho.com/%D7%94%D7%91%D7%94-%D7%A0%D7%A8%D7%99%D7%9E%D7%94>

מה כן רלוונטי לילדים? זה שהיום אנו שרים את השיר "הבה נרימה" כפזמון לחג החנוכה, אך שבמקור הוא נכתב כפרק מתוך יצירה המספרת את סיפורו של יהודה המכבי - אורטוריית "יהודה המכבי" מאת גיאורג פרידריך הנדל.

- לאחר היכרות עם השיר ושירה שלו בכיתה, תהייה לילדים חוויה גדולה להאזין לביצוע מתוך האורטוריה, ותהייה זו הזדמנות לחשוף אותם לז'אנר השירה האורטורית הכולל מקהלה גדולה ותזמורת.
- שאלות מנחות בעת ההאזנה: מי ההרכב המבצע? האם כל הזמרים שרים כל הזמן? איזה כלי נגינה בולטים בתזמורת? האם מהאזנה למוזיקה בלבד ללא הבנת הטקסט, היינו יכולים להבין כי מדובר ביהודה המכבי? איזו אווירה משרה המוזיקה הזו? מהם המאפיינים המוזיקליים המקנים לפרק תחושה של מארש ניצחון? שימוש בולט בכלי הנשיפה, שימוש בטימפני, טמפו המתאים לצעדה, משקל זוגי.
- הילדים ישירו את השיר עם הטקסט העברי על רקע הביצוע מתוך האורטוריה.

מי ידליק? מילים ולחן: נעמי שמר

- מילים וביטויים רבים בשיר לקוחים משני תחומים. סמנו בשני צבעים שונים את שני התחומים השונים:
האחד - מילים ומונחים הקשורים באור ובהיפוכיו: פנסים, נר, לפיד, "תבער האש", "האורות דולקים", "ידליק", "אור חדש בהיר", אפלה, מחפשים, ערפילים, "עונה סוערת".
השני - ביטויים הקשורים לתנ"ך ולמקורות יהודיים:
"ההולכים בחושך אור גדול יראו" על פי הפסוק התנ"כי "הָעֵם הַהֹלְכִים בַּחֹשֶׁךְ רְאוּ אֹר גָּדוֹל" (ישעיהו פרק ט, פסוק 1).
"הכמהים לחופש" - מתכתב עם מרד החשמונאים שנלחמו על חופש הדת.

"נר עתיק" ו"הלפיד של אתמול" - מתכתבים עם המסורת הקדומה בהם הנר והלפיד היו אמצעי תאורה, אך הלפיד היה גם אמצעי להעברת מידע. הלפיד והנר הם גם סמלי תרבות של זיכרון, שימור הגחלת וכד'.

"נס גדול" - מתכתב עם נס פח השמן.

"האורות דולקים על אדן חלוני" - במסורת היהודית, החנוכה הדולקת ממקומת על אדן החלון או בפתח הבית, במטה שתיראה.

"בימים ההם ובזמן הזה" - לקוח מתוך ברכת הדלקת הנרות בחנוכה: "שעשה ניסים לאבותינו בימים ההם בזמן הזה".

● דיון עם הילדים בעזרת שאלות מנחות: למה הכוונה במשפט "ההולכים בחושך אור גדול יראו"? מה לדעתכם המסר שמעבירה נעמי שמר בשיר? האם לדעתכם שיר זה נכתב במיוחד לחג החנוכה? איזה שורות בשיר יכולות להתקשר באופן ישיר לחג? איזה שורות בשיר מעבירות מסר כללי יותר?

● לשיר יש סיפור מעניין: הנשיא החמישי של מדינת ישראל - יצחק נבון, כותב בספרו האוטוביוגרפי "יצחק נבון כל הדרך": "כתלמיד (בן 16) השתדלתי לעסוק גם בפעילות התנדבותית. נעניתי לבקשה של בית החינוך לעיוורים בירושלים, לסייע לעיוורים. מאחר ולא היו להם די ספרים בכתב ברייל, התבקשתי לקרוא ספרים בפניהם בקול... כך עשיתי פעמיים בשבוע, במשך שלוש שעות בכל פעם... ערב אחד, כעבור שעתיים, במהלך קראתי לעיוורים מן הספר, אירעה הפסקת חשמל. המתנתי מעט, בתקווה שיתחדש זרם החשמל, אך משנקפו הדקות, החלטתי כי אסתפק במה שקראתי עד עתה והפסקתי לקרוא... לשאלת העיוורים "מה קרה?" הסברתי שהחשמל כבה ואיני רואה דבר. אולי נפסיק היום ונמשיך בפגישה הבאה? ... איך יוצאים מכאן? איני רואה... לעזרתי נחלצו שניים מידידי העיוורים, זה אוחז בזרועי הימנית, וזה אוחז בזרועי השמאלית, 'בוא, בוא, אנחנו נראה לך את הדרך'... היה זה לקח שקיבלתי, על יחסיהם של דברים בחיים".

● צפייה בסרטון המספר את סיפורו של השיר.

אור. מילים ולחן: נעמי שמר

- נושא האור העסיק את נעמי שמר בשירים נוספים שכתבה. נסתכל עכשיו על מילותיו של שיר אחר שכתבה כחמש שנים לפני השיר "מי ידליק". אין ספק שאחד המשפטים המשמעותיים ב"מי ידליק" הוא "ההולכים בחושך אור גדול יראו". התוכלו למצוא בשיר "אור" משפט דומה או מקביל? משפט המעביר את אותו המסר? "עוצמת את עיני אבל השמש היא בפנים".
- סמנו בצבע אחד את כל המילים / הביטויים בשיר המתקשרים לאור: "עולה בבוקר", "השכמה" "זריחה", "לראות", "זוכרת", "שמש" "אור יומי", "אור ימי".
- סמנו בצבע אחר את כל המילים / הביטויים המתקשרים לחושך: "שמי מעוננים", "עוצמת את עיני", "יורד בערב".
- לעומת השיר "מי ידליק" בו מובאים האור והחושך זה לצד זה לאורך השיר כולו, בשיר "אור" התחושה היא קצת שונה, התחושה היא שהאור מאוד מודגש. כיצד מדגישה נעמי שמר את ה"אור" בשיר? כותרת השיר היא "אור", כל אחד מבתי השיר נפתח במילה "אור", המילה "אור" מופיע כ-10 פעמים לאורך השיר, הפזמון קורא לבואה של השמש כסמל האור, כשהקריאה מקבלת משנה תוקף מן החזרה על המילה "שמש" שלוש פעמים ומלשון הציווי ("הביאו").
- האם תיאור האור בכל הבתים הוא סטטי או שחלה התפתחות כלשהי בין הבתים? ואם חלה התפתחות - מהי ומה משמעותה לדעתכם? הבתים השונים מתייחסים לזמן שונה ביממה כסמל לשלב שונה בחיים: שני הבתים הראשונים מתייחסים לבוקר, הבית השלישי מתייחס לצהריים והבית האחרון לערב.

- באיזה גוף השיר כתוב? בגוף ראשון נקבה, ומכאן שזה נשמע ממש מפיה של נעמי שמר בעצמה. האם יתכן כי יש כאן כתיבה אוטוביוגרפית?

מזמור לילה. מילים: לאה גולדברג. לחן: אחינועם ניני

- התבוננות עם התלמידים בטקסט. מכמה בתים בנוי? האם הם מבחינת המבנה הפואטי שלהם? מה בכל זאת מבדיל בין הבתים? יש אבחנה בולטת בין שני הבתים הראשונים המתארים את החושך, לבין הבית השלישי המתאר את האור.
- כיצד לדעתכם תישמע מנגינת הבתים המתארים את החושך? מה יהיו מאפייניה? וכיצד תישמע מנגינת הבית המתאר את האור? מה יהיו מאפייניה?
- המורה ישמיע שתי מנגינות ללא מילים (בשירה או נגינה) והתלמידים ינסו לזהות איזו מנגינה שייכת לשני הבתים המתארים את החושך ואיזו מנגינה שייכת לבית השלישי המתאר את האור.
- הילדים יאזינו לשיר בביצוע אחינועם ניני ויבדקו אם צדקו באבחנה בין שתי המנגינות. מה מאפיין כל אחת מהמנגינות?

מי ימלל?

אין לנו הרבה שירי חגים שהם גם קאנונים, יכולים לחשוב על כאלה? אז זוהי בהחלט הזדמנות טובה לנצל את זה שיש לנו קאנון לחג החנוכה ולעבוד על שירת קאנון בכיתת המוזיקה. מה אפשר לעשות עם זה? אם הילדים עדיין לא מכירים את השיר, אז מומלץ ללמד אותו בדרכי חיקוי שונות: תחילה המורה שר משפט והילדים חוזרים אחריו, אך לאחר מכן המורה שר משפט והילדים חוזרים אחריו בקאנון, על פי סימן של המורה. המורה שר בכל פעם רק משפט אחד והילדים נכנסים אחריו בקאנון. אם הילדים כבר מכירים את השיר, אז ניתן לעבור הישר למשחקים שונים המחזקים את השמיעה והשירה הרב קולית:

- המורה ישיר את השיר והכיתה תשיר איתו בקאנון.
- הקשה של מקצב השיר בקאנון בשתי קבוצות.
- שירה בקאנון בשתי קבוצות כשכל קבוצה עומדת במעגל.
- ניסיון לשיר בקאנון בכניסות במקומות שונים, על פי הצעות הילדים. מה קרה? איך זה נשמע לנו עכשיו? האם זה עובד?
- דיון על ז'אנר הקאנון בהתאם לשאלות מנחות: כיצד נגדיר "קאנון"? האם כל שיר יכול להיות קאנון? מתי שיר מתאים להיות קאנון? מתי מסיימים קאנון?

ומשהו קטן על מילות השיר: ניסיתם פעם לחשוב מה משמעותן? מה המסר שהן מעבירות? האם הן יכולות להיות רלוונטיות גם היום? שימו לב שנושא נס החנוכה כלל לא מוזכר כאן, ומנגד מודגשת מאוד האחריות שלנו כיחידים וכחברה למה שמתרחש.

משחקים מוזיקליים לחנוכה

- **חנוכיה מזמרת:** ניתן להקביל בין 8 הנרות בחנוכה לבין 8 צלילים בסולם הדיאטוני (כשהטוניקה מופיעה גם למטה וגם למעלה) וכשהשמש הוא המנצח. יש לבחור 8 ילדים שימשו כנרות בחנוכה וילד נוסף שימש כשמש. הילדים יעמדו בשורה וכל אחד מהם יהיה אחראי על צליל אחד בסולם הדיאטוני, על פי הסדר הכרונולוגי בסולם. השמש (המנצח) יצור מנגינות שונות, כשכל ילד שיסמן לעברו ישיר את הצליל עליו הוא מופקד. בכיתות

גדולות ניתן לעשות את המשחק גם בקבוצות, כלומר שלכל נר שותפים כמה ילדים. יש להנחות את השמש לעבוד על פי דרגת קושי הדרגתית - תחילה לייצר מנגינות המושתתות על צעדים בלבד ורק בהמשך לשלב במנגינות גם קפיצות.

- **משחק ההוקט:** באותה חנוכיית צלילים, הפעם ישמש המורה כמנצח (השמש) והילדים (הנרות) ישירו את השיר "נר-לי" בטכניקת ה"הוקט" - טכניקת ביצוע בה צלילי המנגינה מושמעים על ידי קולות שונים לסירוגין. כל ילד ישיר רק את הצליל עליו הוא מופקד, על פי סימון של המורה. ניתן לשיר בתחילה עם טקסט השיר ובהמשך לשיר עם שמות הצלילים.
- **משחק זיהוי מקצבים:** המורה יערוך על הלוח רשימה של כל שירי החנוכה שהילדים מכירים. ילד שמקבל את הרשות בוחר באחד השירים הכתובים על הלוח ומקיש את המקצב שלו במחיאות כף או באמצעות כלי הקשה. על יתר הילדים לגלות איזה שיר הקיש. בשלב הבא, אפשר לשחק את המשחק ללא רשימה של שירים על הלוח.
- **קוודליבט מקצבים:** הכיתה תתחלק לשתי קבוצות וכל קבוצה תבחר לעצמה שיר חנוכה ותלמד להקיש את המקצב שלו. תחילה כל קבוצה תשמיע לקבוצה השניה את המקצב שבחרה. לאחר מכן, שתי הקבוצות תקשנה ביחד את המקצבים, על בסיס אותה פעמה. ניתן מראש לבחור שני שירים שמקצביהם משתלבים זה עם זה בצורה טובה.
- **משחק זיהוי מנגינות לחנוכה:** הורה ישיר או ינגן לתלמידים את תחילתו של שיר חנוכה שיבחר. בכל פעם יוסיף צליל נוסף. על הילדים לזהות את השיר. תחילה ניתן לנגן לתלמידים את השיר כפי שהוא, אבל אחר כך ניתן גם לנגן ללא מקצב, אלא רק את גבהי הצלילים באורך שווה.

אור גדול. מילים ולחן: אמיר דדון

שיר "עכשווי" שסביר להניח כי מוכר לילדים. זהו השיר הראשון שבוצע במסגרת מיזם "קולולם" ושווה לחשוף את הילדים גם לקונספט המקסים הזה וגם לביצוע המרגש. מהו האור הגדול עליו מדובר בשיר? מהו האור הגדול שלך?